

Gücün Aynası Yahut Taklidi: Prusya Kralı Büyük Friedrich'in Osmanlı İmparatorluğu'na Gönderdiği Mektuplarda Vurguladığı Nüfuz Alanları

Hüseyin Onur Ercan*

A Mirror or an Imitation of Power: Areas of Influence emphasized by the Prussian King Frederick the Great in his Letters to the Ottoman Empire

Abstract ■ One of the practices of international diplomacy in the early modern period was enumerating the localities ruled and/or claimed by the rulers in the letters sent to other states in order to point out that the exercise of power relies on God's grace (divine right). This practice, which finds its reflex in many languages, was widely used from the 15th century until the 19th century by both Christian and Muslim states. This article examines the question of whether the Ottoman-Prussian diplomatic relations, which became tenser in the second half of the 18th century, reflected this practice in relevant diplomatic documents. To consider this, five letters of Frederick the Great, who made the Prussian state one of the great powers of Europe, addressed to the Sublime Porte between 1758 and 1762 in Latin, which included the above practice as a continuation of its historical course have been analyzed. Moreover, the localities enumerated in the letters are compared in terms of area and population using the demographic data of the Ottoman Empire and contemporary German sources on historical geography.

Keywords: Ottoman, Prussia, diplomacy, letters, documents, historical geography, population, 18th century.

Kanuni Sultan Süleyman Ocak 1526 tarihinde Fransa Kralı François'nın annesi Angoulême düşesi Louise de Savoie'un yardım isteğine cevaben gönderdiği meşhur nâme-i hümayûnunda “*Ben ki sultânü's-selâtin* [...]” diye başlayan unvan rüknünde (*intitulatio*) azametini izhar ederek geniş imparatorluğunun

* Türk-Alman Üniversitesi.

uçsuz bucaksız topraklarını sayarken,¹ muhatabın zikredildiği elkab rüknünde (*inscriptio*) onu sıradan bir vilayetin unvansız bir kralı olarak nitelendirmişti.² Osmanlı nâmelerindeki bu “*ben ki*” başlangıç formülünün mazisi 1403 yılına, Emir Süleyman Çelebi ile Bizans’ın ortak imparatoru VII. İoannis Paleologos ve diğer Hıristiyan güçler arasındaki antlaşmanın mukaddimesine dayanır.³ Burada ayrıca kutsala atıfta bulunarak hükümdara meşruiyet kazandırmak amacıyla kullanılan “*In nomine di Deo verasio*”, Türkçesiyle “*Tanrı’nın inayetiyle/müeyyed min ‘indillâh*” (*davet rüknü/formula devotionis*)⁴ ifadesi de dikkat çekmektedir zira kullanılan bu kalıp veya klişe, Grekçe yazılmış çok sayıda çağdaş Bizans-Venedik antlaşmalarını sarahaten çağrıştırır. Zaten Grekçe, XV. yüzyılın sonlarına kadar –yani Bizans İmparatorluğu’nun çöküşünden sonra bile– Doğu Akdeniz’de kullanılan başat uluslararası uzlaşma/belge diliydi. Selçuklular, Batı Anadolu Beylikleri ve Osmanlılar gibi anadilleri Grekçe olmayanlar, komşu devletlerle haberleşmeyi ve akdedilen antlaşmaları –istisnâî örnekler dışında– vulgarize edilmiş Grekçe

1 Bu meşhur mektubdaki orijinal giriş aynen şöyledir: “*Ben ki, sultânü’s-selâtin ve burhânü’l-havâkin, tâc-ı bahş-i husrevân-ı rûy-ı zemîn zullü’llâhi fi’l-arzeyn, Akdeniz’in ve Karadeniz’in ve Rumeli’nin ve Anadolu’nun ve Rum ve Karaman vilâyetlerinin ve vilâyet-i Dulkadriyye’nin ve Kürdistân ve diyâr-ı Bekr’in ve Azerbaycan’ın ve vilâyet-i Tatar’ın ve Şam’ın ve Haleb’in ve Mısır’ın ve Kuds-i Şerif’in ve Mekke-i mükerreme ve Medine-i mu’azzama’nın ve Ciddé’nin sair diyâr-ı Arab’ın ve Yemen’in ve diyâr-ı Acem’in ve dâriü’s-selâm-ı Bağdad’ın ve Basra’nın ve Müşâ’sa’ vilâyetinin ve Lûristan’ın ve Tunus’un ve Cerbe’nin ve memalik-ı maşrıkın ve diyâr-ı mağrıbın ki âbâ-i kirâm ve ecdâd-ı izâmım –enârâ’llâhu berâhinehüm– kuvvet-i kahire ile feth eylediği niçe memleketlerin ve iklimlerin ve cenâb-ı celâlet-me’âbım dahi tîğ-i âteş-bâr ve şimşir-i zafer-nigârım ile feth eylediğim niçe memleketin pâdişâhi ve sultânı, Sultân Bâyezid Han oğlu Sultân Selîm Han oğlu Sultân Süleymân Han’ım [...]*”.

2 “*Sen ki, Fransa vilâyetinin kralı Françesko’sun [...]*”. Malumdur ki belgedeki “vilayet”, memleket, ülke, hatta devlet anlamındadır. Bu bahiste Gelibolulu Âlî hatırlanabilir: *Her vilâyette kâmil isterler / Rûm mülkünde câbil isterler / Zulmile sim ü zer alub virici / Sikke-sûret erâzil isterler*, bk. Gelibolulu Mustafa Âlî, *Nüshatü’s-Selâtin*, haz. Faris Çerçi (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2015), s. 282.

3 “*In nomine di Deo verasio. Mi che sum Musulman Zalabi, soldan, fio del gran soldan Baysit Imperador*”. Türkçe aslından İtalyancaya çevrildiği bilinen bu metnin İngilizce tercümesi için bk. George T. Dennis, “The Byzantine-Turkish Treaty of 1403”, *Orientalia Christiana Periodica*, 33 (1967), s. 72–77.

4 Hans Theunissen, “Ottoman-Venetian Diplomats: The ‘Ahd-names. The Historical Background and the Development of a Category of Political-Commercial Instruments together with an Annotated Edition of a Corpus of Relevant Documents”, *Electronic Journal of Oriental Studies*, I/2 (1998), s. 233.

lisanıyla gerçekleştirmişti.⁵ Bu noktada Aydınoğulları ve Menteşeoğulları Beylikleri ile Girit (Venedikliler) arasındaki barış antlaşmaları ve beyliklerin Girit'e verdiği ahidnâmeler hatırlanabilir. Nitekim bu belgelerde “*Tanrı'nın inayetiyle*” kalıbı Grekçe yer almaktaydı.⁶ Divan (Beylik) Kalemî'nce hazırlanmış, Grekçe örneklerinin muhtemel bir taklidi olan ve “*ben ki*” formülünü havi⁷ günümüze ulaşmış şimdilik bilinen en eski Türkçe belge,⁸ Sultan II. Bayezid'in Ocak 1482 (H. Zilkâde 886) tarihli bir nişân-ı hümayûnudur.⁹

- 5 Elizabeth A. Zachariadou, *Trade and Crusade: Venetian Crete and the Emirates of Menteshe and Aydin (1300-1415)* (Venice: Library of the Hellenic Institute of Byzantine and Post-Byzantine Studies, 1983), s. 185-186. Mesela 1220 yılında I. Keykubat ile Venedik arasında akdedilen antlaşma için bk. aynı eser, s. 185 ve ekler bölümündeki antlaşmalar. Bu noktada farklı bir uygulama olarak Osmanlı-Dubrovnik diplomatik ilişkileri zikredilmelidir. Osmanlıların XIV. yüzyıl sonlarında Slav lisanında hazırladığı belgelerin varlığı bilinmekle birlikte günümüze ulaşmış şimdilik bilinen en eski Slavca belge 1430, en son ise 1463 tarihlidir, bk. Boško I. Bojović, *Raguse et l'Empire Ottoman (1430-1520)* (Paris: Éditions de l'Association Pierre Belon, 1998), s. 165-166.
- 6 Belgelerin Latince tercümesinde söz konusu kalıp: “*Magnus Deus* (1335) veya *Unus Deus* (1407)” şeklinde yer almaktadır, bk. Zachariadou, *Trade and Crusade*, s. 183. Mühim katkı ve yardımlarından ötürü kıymetli hocam Prof. Dr. Feridun M. Emecen'e müteşekkirim.
- 7 Bizans imparatorlarının iddiaları, Tanrı tarafından seçildiklerinden ilahî gücün temsilcisi oldukları yönündeydi. Bu nedenle belgelerde kendileri için genellikle birinci çoğul “ήμεῖς” (“biz”), bazense birinci tekil “ἐγώ” (“ben”) zamirlerini kullanırlardı. Bunu belirleyen durum, muhatabın kim ve ilişkisinin yakın mı uzak mı olduğuydu. Örneğin Bizans'ın ortak imparatoru I. Romanos Lakapenos'un Papa XI. John'a gönderdiği 933 tarihli cevabî mektub, hem birinci tekil zamiriyle hem de tevazuen yazılmıştı [mektubun girişi: “*Ben, sizin oğlunuz ve imparatorunuz, size en yüce şükranlarımı arz ederim*” şeklinde tercüme edilebilir], bk. Christian Gastgeber, “The Byzantine emperor addressing his addressee. Variants of closeness and distance in diplomatic communication: letter to the abbot of Monte Cassino and its authenticity”, *Initial*, 2 (2014), s. 81–90.
- 8 Dipnot 3'te yer alan “*Mi che sum*” ifadesi “*Ben ki*” anlamına gelmektedir, bununla birlikte belgenin Türkçe orijinali günümüze ulaşamamıştır, krş. Dennis, “The Byzantine-Turkish Treaty of 1403”, s. 74. Bir diğer örnek, Dubrovnıklilere ilk ticarî imtiyazı bahşeden II. Murad'a ait 6 Aralık 1430 tarihli vesikadır. Bu vesika Kiril harfleriyle Sırp-Hırvat dilinde yazılmıştır, bk. Hazım Şabanoviç, “Dubrovnik Devlet Arşivindeki Türk Vesikaları”, çev. İsmail Eren, *Bellekten*, XXX/119 (1966), s. 392. Bu belgenin de Türkçe versiyonu günümüze ulaşamamıştır. Fransızca tercümesinden hareketle, belgenin “*Ben ki*” formülüyle başladığı açıktır: “*Moi, le grand seigneur et le grand émir, Murād beg [...]*”, bk. Bojović, *Raguse et l'Empire Ottoman*, s. 186.
- 9 V. L. Ménage, “On the constituent elements of certain sixteenth-century Ottoman documents”, *BSOAS*, 48 (1985), s. 287-288.

Avrupa'da XIII. yüzyılda dahi, hükümdarın/kralın namına hazırlanan diplomatik belgeler belirli bir erkân doğrultusunda tanzim edilmiştir. Bu erkâna göre: **1.** Hükümranlık gücünün Tanrı'nın lütfuyla kullanıldığına işaret etmek (kutsal hak) rüknünü¹⁰ **2.** Malik veya sahiplik iddiasında olunan mülklerin tadadı rüknü izler ve bu pratik XIX. yüzyıla kadar uzanır.¹¹ Söz konusu rükünleri –formula devotionis, intitulationis ve inscriptio–¹² havi çoğu Latince ve Almanca hazırlanmış olan ticarî imtiyaz veya soyluluk unvanı bahşeden berat ayrıca antlaşma türünden Habsburg nâmelerinde “*ben ki*” yerine, Avrupa diplomatik belgelerinde daha IV. yüzyıldan beri kullanılagelen bir kraliyet/soyluluk ifadesi olan “*biz ki*” (*pluralis maiestatis*)¹³ kalıbı yer alır. Bu cümleden Kutsal Roma Alman İmparatoru V. Karl (Şarlken) namına hazırlanan 6 Aralık 1549 tarihli tasdiknâme, Türkçesiyle “*Biz ki Beşinci Karl, Tanrı'nın inayetiyle Roma Kayseri, imparatorluğun daimi koruyucusu, Germany'nin kralı [...]*” formülüyle başlar.¹⁴ Osmanlılarda bu kullanım takriben 1540'lardan itibaren başlamıştır.

10 Karolenjiyen hânedanları (Franklar), papalığın onlara 754 yılında “Roma Kilisesi'nin koruyucuları” vasfını vermesinden itibaren, kendilerini diğer krallar arasında Tanrı tarafından özellikle seçilmiş kral addettiler. Daha sonra da Şarlman –aynı unvanı taşıyan Bizans imparatorlarının yoğun itirazlarına rağmen– “Hıristiyanlığın imparatoru” ilan edildi (Heinrich Fichtenau, *The Carolingian Empire: The Age of Charlemagne*, çev. Peter Munz (New York: Harper, 1964), s. 63-75) ve bu unvan, Şarlman'ın belgelerinde kullanıldı. Örneğin 782 tarihli bir belge aynen şu şekilde başlar: “*Karolus gratia dei rex Francorum et Langobardorum ac patricius Romanorum*”, bk. Engelbert Mühlbacher (ed.), *Die Urkunden der Karolinger*, c. I (Hannover: Hansche Buchhandlung, 1906), s. 193.

11 1279 yılına ait Latince bir belge, “*In Nomine Domini, amen. Henricus Dei Gratia Magnopolensis, Stargardiae, & Rostock Dominus [...]*” ile başlar, bk. *Wahrer Abdruck der von Ihro Römisch-Kayserlichen Majestät, Carl dem Sechsten, Allernädigst bestätigten Privilegien der Stadt Rostock, Sub dato Wien, den 17. Aprilis, Anno 1733* (Rostock: A. F. Rösen, 1764), s. 50. XIX. yüzyılda I. Franz Joseph'in namına hazırlanan 1848 tarihli bir el ilanı (*Flugschrift*) örneği içinse bk. (Çevrimiçi) <https://sammlungen.ub.uni-frankfurt.de/1848/content/pageview/2237019>, 23.02.2022. Konuya mükemmel derecede hâkim olan kıymetli hocam Prof. Dr. Claudia Römer'e, aydınlatıcı yardımlarından ötürü teşekkürü bir borç bilirim.

12 Ayrıca bk. Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)* (Ankara: TTK, 2013), s. 146 vd.

13 Manu Leumann v.dgr., *Lateinische Grammatik: Syntax und Stilistik*, c. II (München: C. H. Beck, 1972), s. 20.

14 “*Wir Carl der Fünfte, von Gottes Gnaden Römischer Kayser, zu allen Zeiten Wehrer des Reichs, König in Germanien [...]*” bk. *Wahrer Abdruck*, s. 9.

Osmanlı belgelerinde –hatta diğer Türk devletlerinde–¹⁵ de “Tanrı’nın inayetiyle” (Lat. *dei gratia*, Alm. *von Gottes Gnaden*¹⁶) kalıbına karşılık olacak şekilde, farklı dönemlerde çeşitlilik gösteren ifadeler kullanılmıştır. Sözelimi 1482’de “Bi-‘avni’llâhi te’âlâ serîr-i saltanata cülûs-i hümâyûnum vâki’ olub [...]”,¹⁷ 1489’da II. Bayezid tarafından Leh Kralı IV. Kasimir’e gönderilen Latince ahidnâmede “Sultan Bayesith, Dei gratia Asie, Grece etc. Imperator Maximus [...]”¹⁸ veya 1595’te “şimdiki hâlde ‘avn-i ‘inâyet-i rabbânî ve meşîyyet-i hidâyet-i sübhânî mukareneti ile ben ki sultân [...]”¹⁹ zikredilebilir. Bunun haricinde verilebilecek bir diğer örnek, 1483’te Sultan II. Bayezid’in Fransa Kralı XI. Louis nezdindeki bir elçisine verilen itimatnâmedeki formüldür: “Sultân Bâyezid ki Allâhun ‘inâyetiyle sultândır Müslimânlara ve Rûmlara”.²⁰ Kanuni Sultan Süleyman dönemi nâmelerinde hatta –İbrahim Paşa örneğinde olduğu gibi– sadrazama ait belgelerde bu formül tekâmül seyri geçirmiş olup artık Allah’ın inayeti ile Peygamberin himmeti yanında Hulefâ-yi Râşidîn ile Allah’ın velileri de zikredilir.²¹

15 Örneğin Altın Orda Hanı Uluğ Muhammed’in 1428’de Sultan II. Murad’a yazdığı mektup “Hakk te’âlâ ‘inâyâtıyla Muhammed Peygamber mu’cizâtıyla” diye başlar, bk. A. N. Kurat, *Topkapı Sarayı Müzeyi Arşivindeki Altın Ordu, Kırım ve Türkistan Hanlarına Ait Yarluk ve Bitikler* (İstanbul: DTCDF Yayınları, 1940), s. 14.

16 XX. yüzyılda son Alman Kayseri ve Prusya Kralı II. Wilhelm (1888-1918) dahi, resmî belgelerde “Wir Wilhelm, von Gottes Gnaden Deutscher Kaiser, König von Preußen etc.” kalıbını kullanmıştır. Bir örnek için bk. “Gesetz, betreffend Kaufmannsgerichte. Vom 6. Juli 1904”.

17 Ménage, “On the constituent elements”, s. 288.

18 Dariusz Kolodziejczyk, *Ottoman-Polish Diplomatic Relations (15th-18th Century): An Annotated Edition of Ahdnames and Other Documents* (Leiden: E.J. Brill, 2000), s. 200.

19 Theunissen, *Ottoman-Venetian diplomatics*, s. 236, 277.

20 Latince tercümesi: “Soltam Bagiazit, Dei gratia Turchiaequ Graeciae Imperator, & c.”, bk. Claudia Römer, “Contemporary European translations of Ottoman documents and vice versa (15th-17th centuries)”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 61/1-2 (2008), s. 217.

21 “Hazret-i ‘izzet ‘azzet kudretühû ve-‘alet kelimetühünun ‘inâyeti ve mibr-i sipir-i nübüvet ahter-i bürc-i fütüvvet pişvât-i zümre-i enbiyâ muktadâ-yi firka-i asfiyâ Muhammed Mustafânun sallâllâhû ‘aleyhi ve-sellem mu’cizât-i kesîretül-berekâti ve dört yârnun ki Ebû Bekr ve ‘Ömer ve ‘Osmân ve ‘Alidür rizvânüllâhi ta’âlâ aleyhim ecma’in anlarun ve cemî’i evliyâlarun ervâh-i felâh-eşbâhları murâfakatı ile [...]”, bk. Gisela Procházka-Eisl ve Claudia Römer, *Osmanische Beamtenschriften und Privatbriefe der Zeit Süleymans des Prächtigen aus dem Haus-, Hof- und Staatsarchiv zu Wien* (Wien: VÖAW, 2007), s. 14.

Osmanlıların Hıristiyan devletlere gönderdikleri belgelerde sahip olunan bütün memleketlerin teker teker sayılması da kendilerine ulaşan Latince metinleri yansıtır. Macar Kralı Mátyás ile II. Bayezid arasında akdedilen 1483 yılındaki antlaşmanın 1503'te yenilenen örneğinde olduğu gibi XV. yüzyıl ahidnâmelerinde tadat edilen yerlerin sayısı birkaç taneyken²² Osmanlı topraklarının genişlemesiyle bu daha da artmıştır.²³ Sıralanan memleketlerin sayısındaki fazlalığın hükümlerlik gücünü ve âlemşümül karakteri yansıtaacağı, adeta “gücün aynası” olacağı şeklindeki telakkiler giderek öne çıkmış görünmektedir. Nitekim XVI. yüzyılın ortalarına doğru Kanuni Sultan Süleyman ile Şarlıken arasındaki amansız siyasî rekabet sırasında karşılıklı gönderilen nâmelerdeki mülk sayısı elli veya daha fazlasına ulaşmıştır.

Bu durumun sonraki asırlarda ne şekilde sürdüğü konusunda ilginç bir örnek olarak Prusya gösterilebilir. Bilindiği üzere XVIII. yüzyıla gelindiğinde, Osmanlıların diplomatik münasebette bulunduğu Avrupa devletlerinden birisi Prusya'ydı. Yüzyılın başlarında karşılıklı dostluk mektuplarıyla başlamış olan Osmanlı-Prusya ilişkileri²⁴ yüzyılın ikinci yarısında yoğunlaştı. Avrupa'da yaşanan siyasî gelişmeler neticesinde Prusya'nın, rakiplerine karşı elini kuvvetlendirmek adına Osmanlılarla bir savunma ittifakı gerçekleştirmeye yönelik 1750 yılı dolaylarında başlayan gayreti, iki devlet arasındaki haberleşmeyi hayli arttırdı. Bu noktada, muhabere sırasında Prusya'dan Osmanlı Devleti'ne ulaşan diplomatik belgelerde ilginç bir yaklaşım benimsendi. Bu yaklaşım tıpkı Osmanlılar gibi gücün nişanesi olarak irili ufaklı sahip olunan tüm yerlerin tadadı oldu.²⁵ Peki, acaba bu erkân Osmanlılardan mülhem olarak mı ortaya çıktı? Bu yazıda, daha önce üzerinde pek durulmayan bu diplomatik özellik üzerinde bazı tespitlerde bulunulmaya ve bundan başka,

22 Örneğin erken dönem Osmanlı-Dubrovnik belgelerinin Slavca versiyonlarında önceleri “Rumeli ve Anadolu” vilayetleri zikredilmekteyken belgelerde zaman içinde gerçekleşen yeni fetihler de yer buldu, bk. Bojović, *Raguse et L'Empire Ottoman*, s. 172.

23 “*Nos Wladislaus dei gracia Hungarie, Bohemie, Dalmacie, Croacie, Rame, Servie, Gallicie, Lodomerie, Bulgarieque Rex, ac Slesie et Lucemburgensis dux, Marchioque Moravie et Lusacie et aliarum multarum terrarum dominus etc. [...]*” (bk. Joseph von Hammer, *Geschichte des osmanischen Reiches*, c. II (Pest: C. A. Hartleben's Verlage, 1833), s. 616) ifadelerine karşılık “Şimdiki hâlde Allahun 'inâyeti ile ben ulu pâdişâh cümleye gâlib hudâvendigâr karanun ve denizün sultânı Rûm ve Karamân ve Anatoli ve Rûmeli ve bunlardan gayrı dahı niçe memleketlerin pâdişâhı ki Sultan Bâyezîd Han'ın [...]”, bk. Ménage, “On the constituent elements”, s. 288-289.

24 XVIII. yüzyıl öncesi ilişkiler için bk. Klaus Schwarz, “Brandenburg-Preussen und die Osmanen: Frühe Beziehungen in Überblick”, *Osmanlı Araştırmaları*, IX (1989), s. 363-374.

25 Bu konuda mukayeseli bir çalışmayı tarafıma havale eden kıymetli hocam Prof. Dr. Kemal Beydilli'ye müteşekkirim; naçizane yazımı saygıdeğer hocama ithaf etmek isterim.

Prusya'nın sıraladığı memleketlerin evsafı ile belgelerin yukarıda aktarılan erkânı ne ölçüde taşıdığı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Osmanlı-Prusya ilişkilerinde bilhassa 1756-1762 yılları arasında önemli diplomatik gelişmeler yaşandığı ve bunun Prusya'nın Avrupa devletler muvazenesindeki özel durumundan kaynaklandığı bilinmektedir. Bu dönemde “büyük” unvanıyla tarihe geçen Prusya Kralı II. Friedrich (1740-1786),²⁶ Avrupa hegemonyası için o sırada Yediyıl Savaşlarında²⁷ da mücadele verdiği Avusturya ve Rusya'ya karşı, Osmanlı Devleti'nden ortak düşmanlara yönelik birlikte hareket üzere destek almak için faaliyetlere başlamıştır. Prusya'nın Osmanlı Devleti'yle bir savunma ve saldırı (*tedâfüü ve tecâvüzi*) ittifakı kurmaya yönelik ısrarcı gayreti, bunu Avusturya ile savaşa yol açabilecek bir gelişme sayan ve III. Mustafa'nın cülûsundan sonra siyâsî gücünü sağlamlaştırdığı görülen dönemin sadrazamı Koca Râgıb Paşa'nın engellemesi neticesinde Osmanlılarla bir ittifak antlaşmasıyla sonuçlanmamışsa da²⁸ 22 Mart 1761'de iki devlet arasında sekiz maddelik bir dostluk ve ticaret antlaşması imzalanmış ve Osmanlı-Prusya ilişkileri resmen başlamıştır.

Prusya adına diplomatik faaliyetleri yürütmek üzere seçilen, önceleri Avusturya hizmetinde bir asker olan Gottfried Fabian Haude (1717-1790), Karl Adolf von Rexin takma adı ve tüccar kisvesi ile ilkin 1755'te Osmanlı payitahtına gönderildiyse de ittifak girişiminin dostluk vaadi içeren bir cevabî mektupla kibarca reddedilmesi üzerine aynı yıl Prusya topraklarına, Potsdam'a dönmek durumunda kalmıştır. Ocak 1757'de²⁹ İstanbul'a bu defa daha geniş yetkilerle³⁰ tekrar gelen

26 Aslında 1701'de I. Friedrich olarak Königsberg'de taç giyip “Prusya'da kral” (*König in Preussen*) unvanını alan dedesi Friedrich Wilhelm ile aynı unvana sahipti. Büyük Friedrich, söz konusu unvanı ancak Polonya'nın 1772'de Avusturya-Rusya ve Prusya arasındaki ilk bölünmesinden sonra resmen “Prusya kralı” (*König von Preussen*) olarak değiştirebildi.

27 Yediyıl Savaşları için yakın tarihli ve detaylı bir çalışma için bk. Herbert J. Redman, *Frederick the Great and the Seven Years' War, 1756-1763* (North Carolina: McFarland & Company, 2014).

28 İttifak teklifine yönelik Bâbü'lî'nin tutumunun ayrıntıları için bk. Kemal Beydilli, “III. Mustafa (1757–1774): Kaynarca Öncesi bir Padişah Portresi”, *Kitâb-ı Hedâyâ: Studien zum Osmanischen Reich und seinen Nachbargebieten*, ed. Sevgi Ağcagül ve Henning Sievert (Bonn: Vandenhoeck & Ruprecht, 2019), s. 222-223.

29 Kemal Beydilli, *Büyük Friedrich ve Osmanlılar: XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Prusya Münasebetleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1985), s. 25-36.

30 “Aynı zamanda her şeye vakıf olan Rexin'in her hususta tafsilât vereceği ve söylediği sözlerin Friedrich tarafından söylenmiş gibi kabul edilmesi rica ediliyordu”, Selahaddin Tansel, “Büyük Friedrich Devrinde Osmanlı-Prusya Münasebetleri Hakkında”, *Belleten*, X/37 (1946), s. 137.

diplomat, Büyük Friedrich'in emri doğrultusunda Bâbiâli'ye müteaddit kereler takrirler sundu.³¹ Von Rexin ayrıca III. Osman'ın 30 Ekim 1757'deki vefatını müteakip tahta geçen III. Mustafa'ya cülûs münasebetiyle bir tebriknâme takdim etti (Ek I).³² Ayrıca Von Rexin'in Sadrazam Koca Râgıb Paşa'ya sunduğu mektuplara dostça cevaplar verilerek teşekkür edildi.

Neticede Prusyalı elçiye yardımcı olması amacıyla Prusya'dan, padişaha sunulmak üzere hediyelerle birlikte François Delon adında bir yardımcı da yollansa, İstanbul'daki bürokratik işler için her türlü masraf da göze alınsa, hatta Osmanlıların savaşa katılması durumunda savaş süresince yıllık bir ödenek de teklif edilse, Büyük Friedrich'in arzusu yerine gelmedi.³³ En azından Von Rexin, bu defa sultanın huzuruna kabul edilme lütfuna nail oldu (6 Mart 1762).³⁴ İşte bu siyasî ilişkiler sırasındaki karşılıklı mektuplaşmalarda iki devlet arasındaki diplomatik dilin unvanlarda kullanımında Prusya tarafında, Osmanlılara şekilde hâkim olunan yerlerin sayılarak bir ölçüde güç dengesizliğinin giderilmeye çalışıldığı görüldü. Fakat tabii ki Prusya'nın hâkimiyetindeki yerler ile Osmanlıların topraklarının mukayesesi abes bir durum ortaya çıkarırdı. Muhtemelen altındaki mülklerin sayılmasında mukayeseden çok tanıtmaya ve meşru hak ibraz etme düşüncesi etkili olmuştu. Bunda diplomatik eşdeğer mukabele anlayışının da nisbî rolü olduğu düşünülebilir.

Prusya Devleti'nin Yediyl Savaşlarından kısa bir süre önce, 1750 yılı dolaylarındaki mülklerini gösteren ve Johann David Schleuen tarafından Berlin'de hazırlanan "*General-Carte der gesamten Königlichen Preussischen Länder*" başlıklı gösterişli bakır üzerine işlenmiş harita (Ek V),³⁵ esasen takribî 140.000 km²'lik

31 Bir örnek için bk. BA (=Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi), HAT (=Hatt-ı Hümayûn Tasnifi), nr. 7/246 (11 Cemâziyelâhir 1172/9 Şubat 1759).

32 Bu tebriknâmenin Latince aslı 14 Şubat 1758 tarihinde Berlin'de hazırlanmış olup Bâbiâli'ye 23 Ağustos 1759 (29 Zilhicce 1172) tarihinde ulaşmıştır, bk. BA, HAT, nr. 8/298-A. Cülûs tebriknâmesinin 6 Cemâziyelâhir 1172 (4 Şubat 1759) tarihli tercümesi için bk. BA, HAT, nr. 8/298.

33 Beydilli, *Büyük Friedrich ve Osmanlılar*, s. 66. 14 Ekim 1762'de gerçekleştirilen divan toplantısında, Prusya'nın savunma ittifakı antlaşması teklifi nihaî olarak reddedildi, bk. Ernst Kühnel, "Erinnerungen an eine Episode in der Türkenpolitik Friedrichs d. Gr.", *Oriens*, 5/1 (1952), s. 80.

34 Beydilli, *Büyük Friedrich ve Osmanlılar*, s. 71.

35 Klaus Stopp ve Herbert Langel, *Katalog der alten Landkarten in der Badischen Landesbibliothek Karlsruhe* (Karlsruhe: G. Braun, 1974), s. 43, nr. G12.

bir alana tekabül ediyordu (Ek V).³⁶ Buna mukabil –Avrupa’da XVI. yüzyıldan itibaren üç kıtaya yayılmış olan “Türkiye” veya “Türk İmparatorluğu” topraklarının haritalanması merakının bir uzantısı olarak– misal İngiliz haritacı Herman Moll’un (ö. 1732) 1720’lerde hazırladığı 61,3 x 107 cm ebatlarındaki “The Turkish Empire” adındaki ayrıntılı bakır üzerine işlenmiş harita, adeta baş döndürücü bir büyüklüğü resmediyordu (Ek VI).³⁷ XVI. yüzyıl fetihleriyle birlikte milyon kilometrekareye ulaşan Osmanlı İmparatorluğu’nun kapsadığı alan, daha XIV. yüzyılda I. Murad döneminde 261.072 km²’ye ulaşmıştı.³⁸ Fikir vermesi bakımından Memâlik-i mahrûse ile mukayese edildiğinde Prusya’nın 1750’lerdeki yüz ölçümü, 1897 yılına ait Osmanlı Devleti’nin –ilk ve tek– istatistik yıllığı verilerine göre bu dönemde 3 sancak, 17 kaza ve 34 nahiyesi bulunan Bağdat Vilayeti’nin yüz ölçümüne ancak denk düşmekteydi (139.960 km²).³⁹

Bu kısa mukayeseden sonra II. Friedrich’in mektubunda belirttiği yerlere geçilebilir. Söz konusu belge, III. Mustafa’nın cülûsu münasebetiyle 14 Şubat 1758 tarihinde Berlin’de hazırlanmış olan tebriknâmenin Latince aslıdır. Ayrıca bu belge Büyük Friedrich tarafından Osmanlı Devleti’ne gönderilmiş dört başka nâme ile mukayese edilmiştir. Bunlar şunlardır: **1.** III. Mustafa’ya hitaben, dostluğun teyidine ve Adolf von Regin’in elçi olarak gönderildiğine dair nâme (14 Şubat 1758, Berlin);⁴⁰ **2.** Prusya Krallığı ile Devlet-i Aliyye arasında sekiz maddenin mübadele edildiği malumu olduğuna dair nâmenin tercümesi (29 Zilhicce 1174/1 Ağustos

36 Prusya’yı da kapsayan XVII. yüzyıl kartografya kaynakları için bk. Liliana Lewandowska, “Preußen in den Kosmographien des 17. und 18. Jahrhunderts”, *Vergangenes in Erinnerung rufen... Beiträge zur Kulturgeschichte des Königlichen Preußen*, ed. L. Lewandowska, K. Szczerbowska-Prusevicus v.dğr. (Münster: Lit Verlag, 2014), s. 89–90.

37 “Thomas Stackhouse, *An Universal Atlas Consisting of a Complete Set of Maps, Peculiarly Adapted to Illustrate Ancient and Modern Geography, The Fifth Edition* (London: S.J. Neele, 1796).” içinde Herman Moll, *The Turkish Empire in Europe, Asia and Africa, Divided into all its Governments, together with the other Territories that are Tributary to it, as also the Dominions of the Emperor of Marocco [sic] according to the newest and most exact observations*, London ca. 1720. Dijital versiyonu için bk. (Çevrimiçi) <https://www.christies.com/en/lot/lot-5480372>, 26.02.2022.

38 Donald Edgar Pitcher, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Tarihsel Coğrafyası*, çev. Bahar Tırnakçı (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013), s. 193.

39 Tefik Güran (ed.), *Osmanlı Devleti’nin İlk İstatistik Yıllığı 1897* (Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 1997), s. 19. İstatistikte yer alan verilere göre Osmanlı Devleti’nin toplam nüfusu 32,2 milyon idi, bk. aynı eser, s. XVIII.

40 BA, HAT, nr. 8/298-C (Ek II).

1761) (Ek III);⁴¹ 3. III. Mustafa'ya hitaben, Devlet-i Aliyye'nin Prusya Devleti ile muahede akdinde hemfikir buldukları ve Prusya'nın yapacağı harbi müteakip Devlet-i Aliyye'nin hukukuna halel gelmemesine dikkat edeceğine dair nâme (30 Mart 1760, Freiburg);⁴² 4. Sadrazam Râgıb Paşa'ya gönderilen nâme (13 Temmuz 1762, Seitendorf-Şilezya).⁴³

Söz konusu beş nâmede de unvan rüknünde (*intitulatio*) tadat edilen idarî birimlerden müteşekkil mülkler aynı sırada ve sayıdadır. Bu birimler büyükten küçüğe doğru krallık (*Königreich*), serhad kontluğu (*Markgrafschaft*), herseklik (*Herzogtum*), kontluk (*Grafschaft*), kale kontluğu (*Burggrafschaft*), prenslik (*Fürstentum*) ve arazi (*Herrschaft*) olarak sıralanır.⁴⁴ Birçok çağdaş Alman kaynağı, bu mülklerin yüz ölçümü ve mülklerde barınan nüfus hakkında detaylı bilgiler sunmaktadır.⁴⁵

41 Bu nâmenin tercümesinde mülklerin tadadını müteakiben Büyük Friedrich'in "sâ'ir nice arâzîlerin mâliki" olduğu belirtilmişken elkab rüknünde (*inscriptio*) Sultan III. Mustafa: "mahrûse-i dârûs-saltanâtü'l-Kostantiyye ve Anadolu ve Rumeli ve Afrika ve Acem ve tamâmen Arabistan ve Sûristan ve Kıbrıs ve Mısr-ı Kâhire'nin sâhibi ve mâliki olan şevketlü, kudretlü, azâmetlü, mehâbetlü pâdişâh-ı âl-i Osmân Sultân Mustafa Han" mülkleriyle anılır.

42 BA, HAT, nr. 9/301-A. Nâmenin 29 Zilhicce 1173 (12 Ağustos 1760) tarihli tercümesi için bk. BA, HAT, nr. 9/301.

43 BA, HAT, nr. 8/298-F.

44 Prusya, idarî taksimatında 1770 yılında bazı düzenlemeler gerçekleştirmiştir, bk. Konrad Kretschner, *Historische Geographie von Mitteleuropa* (München & Berlin: R. Oldenbourg, 1904), s. 602-610.

45 Bu bilgiler, çok sayıda kaynağın muhtelif bölüm ve sayfalarında dağınık şekilde yer almaktadır. Krş. Friedrich Gottlob Leonhardi, *Erdbeschreibung der preussischen Monarchie. Allein 23 Tuckmacherweberstühle im Ganges Zu Hein ehemaligen guten Handel der Stadt, wo nur noch ein großer Flachs markt ist, trug die Stepenitz viel bey, weil sie von hier aus schiffbar war. Unter dem [...]*, 5 cilt (Halle: Hemmerde & Schwetschke 1791-1799); David Fassmann, *Leben und Thaten des Allerdurchlauchtigsten und Großmächtigsten Königs von Preußen Friederici Wilhelmi: Biß auf gegenwärtige Zeit aufrichtig beschrieben* (Hamburg & Breßlau, 1735); Christian Ludwig, *Des Durchlauchtigsten Fürsten und Herrn Christian Ludewigs Herzogen zu Mecklenburg, Fürsten zu Wenden, Schwerin und Ratzeburg, auch Grafen zu Schwerin, der Lande Rostock und Stargard Herrn [etc.] mit Dero Ritter- und Landschaft getroffener Landes-Grund-Gesetzlicher Erb-Vergleich* (Rostock: 1755); *Volkstellinge in de Nederlandsche Republiek, uitgegeven op last der commissie tot het ontwerpen van een plan van constitutie voor het volk van Nederland* (Den Haag: Haag ter's Lands Drukkery, 1796); Frédéric Samuel Ostervald, *Beschreibung Des Fürstenthums Welsch-Neuenburg und Vallengin* (Berlin: 1783); Ludwig Wilhelm Brüggemann, *Ausführliche Beschreibung des gegenwärtigen Zustandes des Königl. Preußischen Herzogthums Vor- und Hinter-Pommern* (Stettin: H. G. Effenbart

Sıra nr.	Latince	Almanca	Osmanlı Türkçesi	Yüz ölçümü	Nüfus
1	Brandenburgum	Brandenburg	Brandeburg	36.400 km ²	519.531 (1763)
2	Silesia	Schlesien	Silejya	39.200 km ²	1.155.717 (1754)
3	Arausio	Oranien/ Orange	Aravsya	280 km ²	5.884 (1757)
4	Novicastrum	Neuchâtel/ Neuenburg	Növi Kastri	797 km ²	32.131 (1754)
5	Valengia	Vallengin/ Valangin	Valençiya	150 km ²	250 (1783)
6	Provincia Glacensis	Glatz	Glaç	1.456 km ²	101.919 (1803)
7	Geldria	Geldern	Kildirya	1.344 km ²	51.192 (1767)
8	Magdeburgum	Magdeburg	Magdeburg	5.488 km ²	225.581 (1754)
9	Clivia	Kleve	Eklevya	2.240 km ²	75.000 (1790)
10	Juliacum	Jülich	Bolya	194 km ²	211.000 (1806)
11	Montes	Berg	Munçiyum	181 km ²	294.700 (1806)
12	Stettinum	Stettin	İstettin	50 km ²	15.372 (1777)
13	Pomerania	Pommern	Pomeranya	24.752 km ²	368.996 (1754)
14	Cassubia	Cassuben	Kasubya	183 km ²	10.324 (1720)
15	Vandali	(Herzogtum) Wenden	Vandalya	63 km ²	4.572 (1740)
16	Megapolis	Mecklenburg	Megabols	919 km ²	288.853 (1811)

1784); Georg Hassel, *Statistischer Umriss der sämtlichen europäischen Staaten in Hinsicht ihrer Größe, Bevölkerung, Kulturverhältnisse, Handlung, Finanz- und Militärverfassung und ihrer aussereuropäischen Besitzungen* (Braunschweig: Vieweg, 1805); A.F. Macklot, *Conversations-Lexicon oder Encyclopädisches Handwörterbuch für gebildete Stände*, 10 cilt (Stuttgart: A.F. Macklot, 1816-1819); Otto Behre, *Geschichte der Statistik in Brandenburg-Preussen bis zur Gründung des Königlichen Statistischen Bureaus* (Berlin: Heymanns, 1905).

GÜCÜN AYNASI YAHUT TAKLİDİ

Sıra nr.	Latince	Almanca	Osmanlı Türkçesi	Yüz ölçümü	Nüfus
17	Crossen	Krossen	Krosinya	18 km ²	1.235 (1781)
18	Norimberga	Nürnberg	Nüremberga	1.200 km ²	35.000 (1790)
19	Halberstadium	Halberstadt	Halberstad	1.456 km ²	82.288 (1767)
20	Minda	Minden	Minda	868 km ²	152.911 (1767)
21	Caminium	Kammin	Kamin	784 km ²	1.914 (1782)
22	Vandali	(Fürstentum) Wenden	Vandal	80 km ²	7.000 (1805)
23	Suerinum	(Fürstentum) Schwerin	İsverin	832 km ²	27.000 (1816)
24	Raceburgum	Ratzeburg	Raçbuğ	962 km ²	9.010 (1791)
25	Frisia orientalis	Ostfriesland	Oskarziv	3.136 km ²	90.608 (1754)
26	Meursia	Moeurs/Mörs	Murçiya	336 km ²	25.000 (1790)
27	Zolnerum	Hohenzollern	Hohenzoler	63 km ²	53.000 (1811)
28	Novirupinum	Neuruppin	Rupin	1.792 km ²	30.807 (1750)
29	Marca	Mark	Marçiya	2.884 km ²	122.262 (1767)
30	Ravenspurgum	Ravensberg	Ravensperga	896 km ²	71.995 (1783)
31	Hohenstein	Hohenstein	Hohenstin	476 km ²	21.372 (1767)
32	Tecklenburgium	Tecklenburg	Teklenburg	364 km ²	17.233 (1787)
33	Suerinum	(Grafschaft) Schwerin	Siverin	130 km ²	3.288 (1794)
34	Linga	Lingen	Lince	448 km ²	23.452 (1787)
35	Bura	Buren/Bühren	Bore	142 km ²	3.488 (1795)

Sıra nr.	Latince	Almanca	Osmanlı Türkçesi	Yüz ölçümü	Nüfus
36	Leerdamum	Leerdam/ Lehrdam	Lerdam	35 km ²	2.015 (1795)
37	Ravenstein	Ravenstein	Ravenstin	43 km ²	1.675 (1795)
38	Rostochium	Rostock	Rohtok	180 km ²	11.000
39	Stargardia	Stargard	İstadgro	48 km ²	5.529 (1740)
40	Leoburgum	Lauenburg	Lavenburg	1.229 km ²	1.304 (1786)
41	Bytovia	Bütow	Botovya	731 km ²	990 (1786)
42	Arlay	Arlay/Arlais	Arlaya	20 km ²	1.353 (1793)
43	Breda	Breda	Berde	128 km ²	11.000 (1740)

Bu listeyi verdikten sonra hem Osmanlı hem de Prusya tarafı için bunların ne anlam ifade ettiğini izaha geçebiliriz: Avrupa'da Erken Modern dönemin merkan-tilizm anlayışının etkisinde, XVII.-XVIII. yüzyıllardan itibaren devletlerin özellikle nüfuslarına yönelik veri toplama istekleri baş gösterdi. Neticede bu ilgi, nüfus biliminin (demografi) ortaya çıkmasını sağladı. Bu bilim dalının kurucusu olduğu kabul edilen Prusyalı Johann Peter Süßmilch (ö. 1767), Prusya'nın nüfusuna, ül-kedeki doğum ile ölüm oranlarına ve nüfus hareketliliğine ilişkin titiz çalışmaların öncüsü oldu. Prusya'nın nüfusu hakkında, devletin resmî istatistik verilerine göre 1748'de gerçekleştirilen sayım neticesinde –tabii buna 1742'deki Breslau Barışı'yla Habsburglardan alınan ve bir milyonu aşkın (1.135.801) nüfusu olan Şilezya da dâhildi– toplam nüfusun 3,5 milyona yakın olduğu tespit edilmişti.⁴⁶ 1776 yılında Prusya'nın toplam nüfusu 5 milyona yaklaşacaktı (4.916.590).⁴⁷ 1701'den itibaren Prusya'nın başkenti olan Berlin'in nüfusuysa, Karl Adolf von Rexin'in İstanbul'da bulunduğu 1758'de ilk defa olmak üzere yüz bini yeni geçmişti (100.350).⁴⁸ Buna

46 Behre, *Geschichte der Statistik*, s. 462. Büyük Friedrich'in tahta çıktığı 1740 yılında Prusya nüfusu 2.256.500 sivil ve 125.179 asker olmak üzere toplamda 2.381.700 idi, bk. aynı eser, s. 199.

47 Leonhardi, *Erdbeschreibung der preussischen Monarchie*, c. I, s. 22.

48 Helga Schultz, *Berlin 1650-1800. Sozialgeschichte einer Residenz* (Berlin: Akademie, 1987), s. 173.

mukabil Osmanlı payitahtının nüfusu, XVI. yüzyıldan XIX. yüzyıla uzanan süreçte Avrupa'nın en büyük birkaç şehriden biri olarak XVI. yüzyılın sonlarına doğru 400.000'den aşağı değilken XVIII. yüzyılda –Galata, Eyüp ve Üsküdar dâhil olmak üzere– 500.000 civarıydı.⁴⁹ Dolayısıyla bu dönemde nüfus yoğunluğu bakımından Berlin'le mukayese edilebilecek Osmanlı şehri İstanbul değil, İzmir gibi durmaktadır.⁵⁰

Büyük Friedrich'in Osmanlı İmparatorluğu'na gönderdiği nâmelerinde tatat eylediği toplam kırk üç mülk incelendiğinde bazen eyalet ve bölgelerin, bazen şehirlerin bazen de kasaba mertebesinde nüfusu birkaç bini geçmeyen köyden bozma yerlerin tatat edildiği dikkati çekmektedir. Mülklerin istatistiksel olarak dörtte birinin nüfusu, 3.500'ün altındadır (11 adet). Adı geçen en kalabalık mevki Şilezya Eyaleti iken (1754 yılı sayımına göre 1.155.717), yalnızca 30-40 hanenin bulunduğu ve 200-300 kişinin yaşadığı (1783), sarp bir yamaçta XII. yüzyıldan kalma bir kalenin bulunduğu Valençya (*Vallengin*),⁵¹ en tenha yerdir. Nâmelerde tatat eylenen mülklerin, tüm toprakların yalnızca en geniş veya kalabalık yerleşimleri olmadığı açıktır. Örneğin nâmelerde Prusya'nın geniş bölgelerinden biri olan Pomeranya (*Pommern*) geçerken, bölgenin cüzleri olan Ön-Pomeranya (*Vorpommern*) ve Arka-Pomeranya (*Hinterpommern*) zikredilmeksizin Ön-Pomeranya'da bulunan Stettin ile Arka-Pomeranya'da yer alan Bütow (nüfusu 1786 itibarıyla 990) ile Lauenburg (nüfusu 1786 itibarıyla 1.304) sayılır.⁵² Üstelik bu yerleşimler, kontlukları oluşturan çok sayıda küçük yerden sadece bazılarıdır. Bunun dışında mirî araziler (*Domäne/Domaine*) de tatat edilmiştir. Örneğin Brandeburg Markgraflığı (serhad kontluğu)'na bağlı Doğu-Prusya (*Ost-Preußen*) bölgesinin Insterburg Kazası'nın (*Kreis*) toplam 48 kralî emlak dairesinden (*Königliches Domaineamt*) biri olan –1867 yılı sayımında bile ancak 98 kişinin bulunduğu tespit edilen–⁵³ Bredauen dairesinin (*Amt*) amirinin bulunduğu Cassuben,⁵⁴ nâmelerde

49 Mehmet Öz, “İstanbul Nüfusu: Fetihten XVIII. Yüzyıl Sonlarına Kadar”, *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, c. III, s. 486.

50 Osmanlı topraklarında bulunmuş olan seyyahlardan Richard Pococke 1739 yılı için İzmir'in nüfusunu 100.000 olarak tahmin ederken diğer bir seyyah Comte de Choiseul-Gouffier, 1776 yılı için 102.200 sayısını verir, bk. Cem Behar (ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1327* (Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 1996), s. 10.

51 Ostervald, *Beschreibung Des Fürstenthums*, s. 262.

52 Leonhardi, *Erdbeschreibung der preussischen Monarchie*, 3/2, s. 908-909.

53 Engel, Dr., *Die Gemeinden und Gutsbezirke der Provinz Preussen und ihre Bevölkerung: nach den Urmaterialien der allgemeinen Volkszählung vom 1. December 1871*, c. I (Berlin: Königl. Statist. Bureaus, 1874), s. 221, 250.

54 Leonhardi, *Erdbeschreibung der preussischen Monarchie*, c. I, s. 693. Burası XVIII. yüzyıl

bulunur.⁵⁵

Muhtemelen gerek bu mülklere gerekse Prusya'nın hâkimiyetinde bulunan toprakların toplam büyüklüğüne dair bilgiler, nâmelerin ulaştığı Bâbîâlî bürokratlarının ve Osmanlı devlet ricâlinin bilebileceği hususlardan değildi. Bu noktada, incelenen nâmelerin tarihlendiği 1758-1762 yılları öncesinde Osmanlıların birincil elden yazılmış kaynaklarının bulunmadığı, Prusya'ya gönderilen ve Prusya hakkında sefaretnâme yazmış olan ilk Osmanlı elçisi Ahmed Resmî Efendi'nin Berlin'e 9 Kasım 1763'te ulaştığı da hatırlanmalıdır.⁵⁶ Osmanlılar, Prusya coğrafyasına dair ellerinin altında olduğunu bildiğimiz örneğin Aralık 1751'de Türkçeye çevrilmiş olan *Tercüme-i Kitâb-ı Coğrafya*'yı⁵⁷ incelediklerinde dahi ne sayısal ne de mufassal malumata rastlayabilmişlerdi. Burada detaylı olarak anlatılan ve 1750'lerde Prusya mülkü olan birçok yer –eser ilkin 1694'te hazırlandığı için– henüz “Nemçe memleketi beyânı” başlığı altındadır.⁵⁸ Zaten *Tercüme-i Kitâb-ı Coğrafya*'nın XVII. yüzyıl sonlarındaki siyasî konjonktürü yansıtmamasından ötürü Avrupa ülkeleri babı altında müstakil bir Prusya başlığı dahi bulunmamakta, Prusya'nın hâkimiyetinde olduğu belirtilen yerler de örneğin “*Keleve güzel ve başşehridir, velâkin metîn değildir*” türünden tariflerle takdim edilmiştir.⁵⁹

başlarında üç şehirden (Colberg, Belgard, Cöslin) müteşekkil 10.324 nüfusa sahip bir herseklikti, bk. Fassmann, *Leben und Thaten*, s. 682-683.

55 Cassuben/Kassuben ve Wenden'in Prusya belgelerinde zikredilmesinin tarihi süreci ve problemlerine dair bk. Gerhard Renn, *Die Bedeutung des Namens "Pommern" und die Bezeichnung für das heutige Pommern in der Geschichte* (doktora tezi), Universität Greifswald, 1937; aktaran Klaus-Dieter Kreplin, *Über Kaschuben: Ein Reader aus deutschsprachigen Quellen. Teil 1: Historische Geographie*, Studienstelle Ostdeutsche Genealogie, Universität Dortmund, 2001, s. 14a-27b. Özellikle bu yerlerin seçilerek zikredilmesinin nedenleri, bir başka çalışmanın araştırma konusunu oluşturabilir.

56 Virgina Aksan, *An Ottoman Statesman in War and Peace: Ahmed Resmi Efendi, 1700–1783* (Leiden: E.J. Brill, 1995), s. 80 dipnot 121.

57 Bu eser, Belgrad'da divan kâtipliği vazifesinde bulunmuş bir Alman mühtedisi olan Osman b. Abdülmennân (ö. 1785) tarafından Köprülüzâde Hacı Hafız Ahmed Paşa'nın talebi üzerine hazırlanan, Alman coğrafyacı Johann Hübner'in (ö. 1731) *Kurtze Fragen Aus der Neuen und Alten Geographie* adlı eserinin Türkçe tercümesidir, bk. Osman b. Osman b. Abdülmennân, *Tercüme-i Kitâb-ı Coğrafya: XVIII. Yüzyılda Dünya Coğrafyası*, haz. Sadullah Kaya ve Şerife Boz Kaya (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2021). Osmanlı coğrafyası bibliyografyası için bk. Mahmut Ak, “Osmanlı Coğrafya Çalışmaları”, *TALİD*, 2/4 (2004), s. 163-211.

58 Osman b. Abdülmennân, *Tercüme-i Kitâb-ı Coğrafya*, s. 201-253.

59 Osman b. Abdülmennân, *Tercüme-i Kitâb-ı Coğrafya*, s. 221.

Burada sorulması gereken, Osmanlıların II. Friedrich'in mektuplarında sıralanan memleketler hakkında acaba ne kadar bilgi sahibi olduklarıdır. Bu soruya kesin bir cevap vermek mümkün değilse de XVIII. yüzyılda Osmanlılara Avrupa ülkelerinin, hassaten Prusya'nın coğrafi, siyasî ve demografik durumu hakkında bilgi sağlayan kaynaklardan yola çıkılarak makul bir kanaat oluşturulabilir. İstanbul'un, XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kozmopolit bir diplomasi merkezi hâline gelmesi ve bu özelliğini sürdürüyor olması göz önünde bulundurulduğunda Osmanlıların, payitahtta ikamet elçilikleri açmış olan devletlerin temsilcilerinden ihtiyaç duyduklarında geniş ölçüde bilgi aldıkları bilinmektedir.⁶⁰ Dolayısıyla Avrupalı elçi ve diplomatlardan Prusya'nın siyasî vaziyeti hakkında çeşitli bilgiler topladıkları rahatlıkla söylenebilir de bu bilgilerin istatistik verileri de kapsadığı ve bu sayede Prusya hakkında net bir fikir oluşturduğunu düşündürecek karinelere sahip değiliz. Konuyla alakalı dönemin kitabî kaynaklarına kısaca temas etmek gerekirse, bunların başında Osmanlı müelliflerince hazırlanan derlemeler gelir. 1762 yılına kadar bu cümleden müellifi kesin olarak bilinmeyen *İcmâl-i Ahvâl-i Avrupa* (1725/1726)⁶¹ ile Bartınlı İbrahim Hamdi'ye ait *Atlas* (1750)⁶² adlı eserler zikredilebilir.⁶³ Ayrıca yabancı dilde yazılmış eserlerin –hatta bazen gazetelerin– Bâbîâlî tercümanları ve serhad kâtipleri tarafından çevirileri mevcuttu. Zikredilen Tercüme-i Kitâb-ı Coğrafya hariç örneğin 1733 yılına ait Petros Baronian'ın *Risâle-i Coğrafya veya Fennümâ-yı Câm-ı Cem ez-Fenn-i Coğrafya*⁶⁴ adlı eseri de Avrupa üzerine bir diğer bilgi kaynağıydı. XVIII. yüzyılın

60 Emrah Safa Gürkan, “Bir Diplomasi Merkezi Olarak Yeni Çağ İstanbul'u”, *Antik Çağ'dan 21. Yüzyılda Büyük İstanbul Tarihi*, c. I: *Siyaset ve Yönetim*, haz. Feridun M. Emecen ve Coşkun Yılmaz (İstanbul: İ.B.B Kültür A.Ş., 2015), s. 380-387.

61 Meral Tüfekçi, “İcmal-i Ahval-i Avrupa (Transkripsiyon ve değerlendirilme)” (yüksek lisans tezi), Beykent Üniversitesi, 2016. Burada da Prusya bahsinde örneğin “*Eyalet-i Pomreanya iki livâya kismet olunub on üç pâre şehri vardır. Kaidesi İstetin nâm şehirdir*” şeklinde bazı yerler ismen zikredilir, bk. aynı eser s. 35 vd.

62 Cengiz Orhonlu, “XVIII. Yüzyılda Osmanlılarda Coğrafya ve Bartınlı İbrahim Hamdi'nin Atlası”, *İÜEF Tarih Dergisi*, XIV/19 (1964), s. 124-140.

63 Osmanlı haritacılığı, kıta ve bölge haritaları yapımında daha az ve ayrıntıların verilmediği ürünlere sahip olduğundan çeviri harita ve atlasların ortaya çıkarılması, meseleye sahip çıkılıp kavrandığının işareti sayılabilir. Enderunlu Ressam Mustafa'nın 1768 tarihli Avrupa haritası (TSMK, Emanet Hazinesi, nr. 1455) bu kategoridedir, bk. Fikret Sarıcaoğlu, “Harita”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XVI, 1997, s. 216.

64 Bu eser, Jacques Robbs'un “*La Méthode pour apprendre facilement la géographie*” isimli eserin Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa'nın isteği üzerine Hollanda sefreti tercümanı tarafından Türkçeye çevrilmişti, bk. Orhonlu, “XVIII. Yüzyılda Osmanlılarda Coğrafya”, s. 116.

ilk yarısına ait bu kaynaklardan hareketle ve 1762 yılı itibariyle henüz Prusya'yı görmüş bir Osmanlı diplomatı tarafından Prusya hakkında bir metnin kaleme alınmamış olduğu göz önünde bulundurulduğunda, Prusya'nın "gerçekten" hangi büyüklükte bir devlet olduğunun belirlenmesi bir bakıma nisbetsiz kaldığı için mümkün görünmemektedir. Binaenaleyh kanaatimiz, mektuplarda uzun uzadıya sıralanan memleketleri okuyan Osmanlı devlet ricâlinin tabii olarak, biraz da kralın üç devlete karşı gösterdiği başarılarından ötürü, Prusya'yı olduğundan –belki de çok– büyük bir devlet sanmış olabileceği yönündedir.

Öte yandan II. Friedrich ve Prusyalı bürokratlar, hâlihazırda Osmanlı payitahtında bulunan diplomatları tarafından üretilen raporlar hariç erişilebilecekleri çok sayıda ve çeşitli dildeki Batı kaynağı ile Osmanlılar hakkında güncel bilgilere sahipti. Bunun için şimdi kısaca dönemin Osmanlı İmparatorluğu'nun yüz ölçümüne ve nüfusuna bakalım: Osmanlı Devleti'nin toplam nüfusunu ortaya koyan, Osmanlı eyaletlerinin çoğunda gerçekleştirilmiş ve devlet gelirlerini saptamak için ortalama her 30 yılda bir düzenli olarak yapılmış bir dizi sayımın (tahrir) 1450'den aşağı yukarı 1600'e kadar uzanan zaman dilimini aydınlattığı malumdur. Buna mukabil klasik tahrir usulünün terk edilmesiyle 1600'lerden Osmanlılarda modern anlamda ilk nüfus sayımının yapıldığı 1828/29-1831 yılı öncesine,⁶⁵ bilhassa XVIII. yüzyıla dair resmî/güvenilir sayılara ulaşmak mümkün görünmemektedir. Bununla birlikte tahminlere dayanan sayılara gerek Osmanlı gerekse yabancı kaynaklarda rastlanmaktadır. Yabancı kaynaklar, yani ağırlıklı olarak Avrupalı gezgin ve diplomatların tahminleri –bu tahminlere ihtiyatla yaklaşmak lazım gelmek kaydıyla– fikir vermesi bakımından değerlidir.⁶⁶ Charles Issawi –güvenirliğinin zayıf olduğunu kendisi de kabul ederek– Osmanlı İmparatorluğu'nun toplam nüfusunun 1785 itibariyle 32 milyon olduğunu yazar.⁶⁷

Osmanlı coğrafyasının tam olarak kaç kilometrekarelik bir yer işgal ettiği meselesi ise, üç kıtaya yayılmış büyük bir imparatorluğunun ulaştığı sınırları günümüz ölçülerle tespit ve tayin etmenin neredeyse olanaksızlığından ötürü⁶⁸ tartışmalı bir konudur.⁶⁹ D. E. Pitcher'in 1972'de neşredilen Osmanlılara yönelik

65 Ayrıntılı bilgi için bk. Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914* (İstanbul: Timaş, 2010).

66 Konuya ilişkin bilgi ve eleştiri için bk. Daniel Panzac, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)*, çev. Serap Yılmaz (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997), s. 120-127.

67 Behar (ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu*, s. 21.

68 Feridun M. Emecen, "Osmanlı Sınırları Nerede Başlar, Nerede Biter?", Feridun M. Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset* (İstanbul: Timaş, 2009), s. 195.

69 Haluk Dursun, *Nil'den Tuna'ya Osmanlı* (İstanbul: Timaş, 2009), s. 13. Bilindiği üzere Erken Modern Çağ'da bir devletin sıhhatli bir sınırının çizilmesi için hudut hattı üzerindeki

klasikleşmiş tarihî coğrafya eserinde, imparatorluğun 1514 yılına kadar km² cinsinden büyüklüğünün oldukça doğru olarak hesaplanabileceği yazar. Ona göre aynı yüzyılda Mısır, Arabistan, Suriye ve Mezopotamya’da fethedilen yerler, bu bölgelerde doğrudan yönetilen toprakların büyüklüğünün belirlenemiyor olmasından dolayı bir sorun oluşturur. Eserinde sunduğu verilere göre 1606 yılı itibarıyla merkezî yönetim altındaki alan tahminen Asya’da 1 milyon, Avrupa’da 602.000, Afrika’da 506.000 ve vasallar 570.000 km² olmak üzere toplam 2,7 milyon km² idi (2.773.892).⁷⁰ XVIII. yüzyılın ikinci yarısı içinse 1747-1762 yılları arasında İstanbul’da İngiltere elçisi olarak görev yapan Sir James Porter’ın Osmanlı toplumsal ve siyasal yapısını anlatan ve 1768’de neşredilen iki ciltlik *Observations on the Religion, Law, Government and Manners of the Turks* isimli –ve 1854’te torunu Sir Georg Larpent tarafından eklemeler yapılmak suretiyle ikinci kez yayına hazırlanan– eser zikredilebilir. Esere göre Osmanlıların yalnızca “Avrupa Türkiyesi” eyaletleri olarak sayılan Trakya, Rumeli ve Teselya, Bulgaristan, Arnavutluk, Bosna ve Hersek, Eflak, Boğdan, Sırbistan ve Adalarda toplam 15,5 milyon nüfusu bulunur. Porter’e göre Türk İmparatorluğu, eski dünyanın dörtte üçünde bulunan bütün ülkeleri ihtiva eder. Bu ülkeler, Adriyatik Körfezi ve Avusturya ve Rus-Avrupa hududundan Asya’nın derinliklerine ve Karadeniz’in batı kıyısının büyük bir bölümü ile Akdeniz’in doğu kısmını çevreleyen ve güney kısmını oluşturan Afrika’nın kuzey bölümüne uzanır. 35 eyalete ve 142 livaya bölünen Osmanlı İmparatorluğu’nun tüm yüzeyel alanı yaklaşık 300.000 coğrafi milkaredir ve bazı yazarlar tarafından nüfusunun 35 milyondan daha fazla, diğerlerine göre sadece 24 milyon olduğu tahmin edilir.⁷¹

belli başlı noktalar belirtilirdi. Osmanlılar bu belirlenen noktaları (sınır taşı/hudud alâmeti) sınırnâme/hududnâme adını verdikleri belgelerde kayıtlı tutardı. Ancak sahiplik iddiasında bulunan yerler çok defa sınır komşularıyla tartışmalara yol açmıştır. Buna dair XV. yüzyıla ait örneklerden biri 1479-1480’de yaşanmıştır. Mora’nın sınırlarını tespit için bölgeye gönderilen bir Osmanlı emini ile yerel bir soylu bir araya geldiğinde, her biri iddiasında buldukları toprakları gösteren ayrı bir harita hazırlamıştı, bk. Palmira Brummett, *Mapping the Ottomans: Sovereignty, Territory, and Identity in the Early Modern Mediterranean* (Cambridge: Cambridge University Press, 2015), s. 79.

70 Pitcher, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Tarihsel Coğrafyası*, s. 192-193.

71 Sir James Porter ve Sir George Larpent, *Türkiye’nin Bir Asrı: İngiliz Büyükelçisi Sir James Porter ve Sir George Larpent’in Kaleminden*, çev. Esmâ Selçuk Demir (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2013), s. 13-14, 179-180. 1717-1730 yılları arasındaki Osmanlı devlet teşkilatı 44 eyalet, 217 sancak ve 19 hükümetten müteşekkildi, bk. Fahmeddin Başar, *Osmanlı Eyâlet Tevcihâtı (1717-1730)* (Ankara: TTK, 1997), s. 16. Liste için bk. aynı eser, s. 17-31.

Kısaca bu mukayeseler iki devletin durumunu açık biçimde ortaya koyar. Şu hâlde bütün bu karşılaştırmalar sonucu, II. Friedrich'in mektubunda tadadında bulunduğu mülkleri nasıl anlamalıyız? Öncelikle Prusya'yı –Avusturya, Rusya, Fransa ve İngiltere ile birlikte– beş büyük Avrupa kudretinden biri hâline getiren, Aydınlanma Çağı'nın muktedir kralı Büyük Friedrich, 1740'da tahta çıktığında büyüklüğü 119.000 km² alanı kaplayan topraklarında yaşayan 2,24 milyon insana hükmediyordu. Hâkimiyetindeki topraklarını, ölümü olan 1786 yılına kadar savaşlar ve miras yoluyla yüzde 63,8 oranında büyüttüğünde (195.000 km²) ise toplam nüfus ikiye katlanarak 5,42 milyona ulaşacaktı (Friedrich'in kazanımlarını gösteren harita için bk. Ek VII).⁷² Avrupa'nın yükselen bu kudretinin, hayatiyetini tehdit eden Avusturya ve bilhassa Rusya'ya karşı üç kıtada geniş topraklara, coğrafyaya sığmaz memleketlere sahip ve hâlihazırda Avrupa siyasetinde önemli bir aktör olan Osmanlıları bir savunma ittifakı antlaşmasıyla yanına çekmesiyle eli kuvvetlenecekti. Bu yöndeki çabanın aracı olan diplomasiyi etkili bir şekilde kullanmaya çalıştığı, ürettiği diplomatik belgelere yansımıştır. Binaenaleyh Prusya Kralı'nın özellikle “*biz ki*” ile başlayan ve kendini takdim ettiği ve dört satırı dolduran unvan rüknünün (*intitulatio*) uzun tutularak okuyanda azameti çağrıştırmaya amaçlandığı görülür.

Sonuç olarak her hâlükârda Büyük Friedrich tarafından 1758-1762 yılları arasında Bâbîâlî'ye gönderilmiş Latince beş nâme, devlet güdümlü belge üretimi pratiğinin tarihî seyrinin bir devamı olarak uluslararası diplomasinin gereklerini, incelediğimiz başlangıç formülü bakımından rükünlerin tamamını hâmilidir. Yakından bakıldığında nâmelerin unvan rüknünde tadat eylenen herseklik (*Herzogtum*), kontluk (*Grafschaft*), prenslik (*Fürstentum*) vs. idarî birimlerden müteşekkil toplam kırk üç –Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altındaki topraklarla kabil-i kıyas olmayan– mütevazı mülk, Prusya'nın *de facto* egemenliğindeki topraklarla beraber –Oranien gibi– sahiplik iddiasında olunan yerleri de kapsıyordu. Bundan dolayı nâmeleri hazırlayan –Osmanlılarda nişancı makamına denk gelen–⁷³ ilgili saray kaleminin (*Staatskanzlei/Hofkanzlei*), bu bakımdan da mutad ve geçmişte Avrupa'da XIII. yüzyıla uzanan yaygın bir pratiğe başvurduğu

72 Hassel, *Statistischer Umriss*, s. 29-52. Behre, *Geschichte der Statistik*, s. 123 vd.

73 Osmanlı Devleti'nin idarî tarihine dair eserinde Hammer, Dîvân-ı Hümâyün kalemleri denilen birimlerden oluşan bürokratik teşkilatı *kaiserliche Staatskanzlei/Hofkanzlei* isimli bürokratik teşkilata karşılık gelecek şekilde izah eder ve söz konusu metinleri hazırlayan üst düzey kayzerî sekreteri padişah tuğrası çekili fermanı hazırlayan veya hazırlatan nişancı ile ilişkilendirerek onu “sultanın tuğrasını çekmekten sorumlu devlet sekreteri” (“*der Staatssekretär für den Nahmenszug des Sultans*”) şeklinde tanımlar, bk. Joseph von

anlaşılmaktadır. Tabiatıyla Büyük Friedrich, 1415'ten itibaren Brandenburg Seçici Prenslüğü/Kurfürstlüğü'nde hüküm süren Hohenzollern Hânedanı'nın mensubu olarak ecdadından tevarüs eden unvanları kullanmaktaydı. Bunun yanı sıra XVIII. yüzyıl başına kadar hersek ve prens olan ceddinin, komşu ve uzak devletlere gönderdiği mektublarda –diğer tüm Hıristiyan devletler gibi– sahip ve/veya sahiplik iddiasında olunan memleketleri gücün aynası olarak sıralama âdetini⁷⁴ de, her şeyden önce artık taşıdığı kral unvanından ötürü sürdürmesi tabii idi. Binaenaleyh Osmanlıların bu bakımdan kendilerine ilham kaynağı olmadıkları açıktır. Bununla birlikte aynı âdeti, ürettikleri belgelerinde XIV. yüzyıldan beri kullandıkları bilinen Osmanlı sultanlarının, erken dönemlerden beri fethettikleri genellikle kadim vilayetlerin fevkalade bilinirliğiyle muhataplarına yalnızca zâhiren değil, psikolojik bakımdan da ciddî üstünlük kurma çabasında oldukları ve bunu belki de başardıkları söylenebilir. Üstelik biliniyordu ki bu vilayetlerin hiçbiri, miras yoluyla da elde edilmemişti. Bundan dolayı bambaşka yollarla bir araya gelmiş, Avrupa merkezlerinin uzağında ve XVIII. yüzyıl ortalarına kadar hemen hiç bahsi geçmemiş Prusya topraklarındaki irili ufaklı yerlerin uzun uzadıya sıralanması,⁷⁵ gücün aynasından ziyade taklidi olarak yorumlanabilir.

Hammer, *Des osmanischen Reichs Staatsverfassung und Staatsverwaltung*, c. II (Wien: Camesina, 1815), s. 109, 133.

74 Örneğin Georg Friedrich (Herzog in Preußen)'in 1596 tarihli mektubu için bk. *Von Gottes Gnaden/ Wir Georg Friderich / Marggraff zu Brandenburg / Fürstlicher Durchlauchtigkeit Brandenburg etc./ MANDAT / Wider das Gottslestern vnd Fluchen / Geben ... zu Onoltzbach / Freitag den 27. Februarii, Anno etc. 1596* [Staatsbibliothek zu Berlin - Preußischer Kulturbesitz].

75 Dönemin diğer Avrupa devletlerinin gönderdiği nâmeleriyle bir kıyaslama yapıldığında buradaki unvan rûknünün uzunluğu dikkat çeker. Mesela İngiltere Kralı II. Georg'un Sultan I. Mahmud'a hitaben gönderdiği 30 Eylül 1746 tarihli mektubunda unvanı “*George the Second, by the Grace of God, King of Great Britain, France and Ireland, Defender of the Christian Faith, Duke of Brunswick and Lunenburg, arch Treasurer & Elector of the Holy Roman Empire*” şeklinde öz olarak ifade edilmiştir (Türkçe tercümesi: “*Tanrının lütfuyla, Büyük Britanya'nın, Fransa'nın ve İrlanda'nın Kralı, Hıristiyan inancının koruyucusu, Brunswick ve Lunenburg dükkü, Kutsal Roma İmparatorluğu'nun baş haznedarı ve elektörü II. George*”), bk. Ahmet Büyükkasoy, “İngiltere Kralı II. George'un (1727-1760) Osmanlı Padişah ve Sadrazamlarına Yazdığı Mektupların Tercüme Açısından Değerlendirilmesi”, *Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi*, III/6 (2019), s. 49; mektubun İngilizce orijinalini paylaşma nezaketinde bulunan meslektaşına teşekkür ederim. Ayrıca bk. Aynur Türkecan, “The Letters of the Louis XV. to the Ottoman Sultans and Grand Viziers (1715-1774)” (yüksek lisans tezi), Yeditepe Üniversitesi, 2021.

Gücün Aynası Yahut Taklidi: Prusya Kralı Büyük Friedrich'in Osmanlı İmparatorluğu'na Gönderdiği Mektuplarda Vurguladığı Nüfuz Alanları

Öz ■ Erken Modern Çağ uluslararası diplomasisinin pratiklerinden biri, sarayların kalem dairesi tarafından üretilen ve bir başka saraya gönderilen nâmelerde hükümrانlık gücünün Tanrı'nın lütfuyla kullanıldığına (kutsal hak) işaret etmek ve sahip ve/veya sahiplik iddiasında olunan mülkleri tadat etmektir. Çok sayıda dilde mâkes bulan bu pratik, dayanılan kutsiyetin ve hükümrان olunan arazinin farklı olduğu gerek Hıristiyan gerekse Müslüman devletlerce XV. yüzyıldan itibaren yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmış ve XIX. yüzyıla kadar sürmüştür. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında yoğunluk kazanmış olan Osmanlı-Prusya diplomatik ilişkilerinin göstergesi olan dönemin belgelerinin yukarıdaki pratiği ne ölçüde yansıttığı, bu makalenin araştırma konusunu oluşturur. Bunun için Prusya Devleti'ni Avrupa'nın büyük güçlerinden biri hâline getiren Büyük Friedrich tarafından 1758-1762 yılları arasında Bâbüâlf'e gönderilmiş ve söz konusu pratiği tarihi seyrinin bir devamı olarak hâmil Latince beş nâme incelenmektedir. Ayrıca nâmelerde tadat edilen mülkler, tarihi coğrafya sahasında neşredilmiş olan çağdaş Alman kaynaklarından hareketle yüz ölçümü ve nüfus bakımından ele alınarak Osmanlı Devleti'ne ait verilerle mukayese edilmektedir.

Anahtar kelimeler: Osmanlı, Prusya, diplomasi, name, belge, tarihi coğrafya, nüfus, XVIII. yüzyıl.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BA), Hatt-ı Hümayun Tasnifi (HAT), nr. 8/298-A, 8/298-C, 8/298-K.

Basılı Kaynaklar ve Araştırma Eserler

Ak, Mahmut: "Osmanlı Coğrafya Çalışmaları", *TALİD*, 2/4 (2004), s. 163-211.

Aksan, Virginia: *An Ottoman Statesman in War and Peace: Ahmed Resmi Efendi, 1700–1783*, Leiden: E.J. Brill 1995.

Âlî, Gelibolulu Mustafa: *Nüshatü's-Selâtin*, haz. Faris Çerçi, İstanbul: Büyüyenay Yayınları 2015.

Başar, Fahameddin: *Osmanlı Eyâlet Tevcihâtı (1717-1730)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 1997.

Bojović, Boško I.: *Raguse et l'Empire Ottoman (1430-1520)*, Paris: Éditions de l'Association Pierre Belon 1998.

Behar, Cem (ed.): *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1327*, Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü 1996.

Behre, Otto: *Geschichte der Statistik in Brandenburg-Preussen bis zur Gründung des Königlichen Statistischen Bureaus*, Berlin: Heymanns 1905.

- Beydilli, Kemal: *Büyük Friedrich ve Osmanlılar: XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Prusya Münasebetleri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları 1985.
-: "III. Mustafa (1757-1774): Kaynarca Öncesi bir Padişah Portresi", *Kitâb-ı Hedâyâ: Studien zum Osmanischen Reich und seinen Nachbargebieten*, ed. Sevgi Ağcagül ve Henning Sievert, Bonn: Vandenhoeck & Ruprecht 2019, s. 189-245.
- Brummett, Palmira: *Mapping the Ottomans: Sovereignty, Territory, and Identity in the Early Modern Mediterranean*, Cambridge: Cambridge University Press 2015.
- Brüggemann, Ludwig Wilhelm: *Ausführliche Beschreibung des gegenwärtigen Zustandes des Königl. Preußischen Herzogthums Vor- und Hinter-Pommern*, c. II/2, Stettin: H. G. Effenbart 1784.
- Büyükaksoy, Ahmet: "İngiltere Kralı II. George'un (1727-1760) Osmanlı Padişah ve Sadrazamlarına Yazdığı Mektupların Tercüme Açısından Değerlendirilmesi", *Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi*, III/6 (2019), s. 19-55.
- Dennis, George T.: "The Byzantine-Turkish Treaty of 1403," *Orientalia Christiana Periodica*, 33 (1967), s. 72-88.
- Dursun, Haluk: *Nil'den Tuna'ya Osmanlı*, İstanbul: Timaş Yayınları 2009.
- Emecen, Feridun M.: "Osmanlı Sınırları Nerede Başlar, Nerede Biter?", Feridun M. Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*, İstanbul: Timaş Yayınları 2009, s. 195-217.
- Engel, Dr.: *Die Gemeinden und Gutsbezirke der Provinz Preussen und ihre Bevölkerung: nach den Urmaterialien der allgemeinen Volkszählung vom 1. December 1871*, c. I, Berlin: Königl. Statist. Bureau 1874.
- Fassmann, David: *Leben und Thaten des Allerdurchlauchtigsten und Großmächtigsten Königs von Preußen Friederici Wilhelmi: Biß auf gegenwärtige Zeit aufrichtig beschrieben*, Hamburg & Breßlau 1735.
- Fichtenau, Heinrich: *The Carolingian Empire. The Age of Charlemagne*, çev. Peter Munz, New York: Harper 1964.
- Gastgeber, Christian: "The Byzantine emperor addressing his addressee: Variants of closeness and distance in diplomatic communication: letter to the abbot of Monte Cassino and its authenticity", *Initial*, 2 (2014), s. 79-103.
- Güran, Tefvik (ed.): *Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yıllığı 1897*, Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü 1997.
- Gürkan, Emrah Safa: "Bir Diplomasi Merkezi Olarak Yeni Çağ İstanbul'u", *Antik Çağ'dan 21. Yüzyılda Büyük İstanbul Tarihi*, c. I: *Siyaset ve Yönetim*, haz. Feridun M. Emecen ve Coşkun Yılmaz, İstanbul: İ.B.B Kültür A.Ş. 2015, s. 372-399.
- Hammer, Joseph von: *Des osmanischen Reichs Staatsverfassung und Staatsverwaltung*, c. II, Wien: Camesina 1815.
-: *Geschichte des osmanischen Reiches*, c. II, Pest: C. A. Hartleben's Verlage 1833.
- Hassel, Georg: *Statistischer Umriss der sämtlichen europäischen Staaten in Hinsicht ihrer Größe, Bevölkerung, Kulturverhältnisse, Handlung, Finanz- und Militärverfassung und ihrer aussereuropäischen Besitzungen*, Braunschweig: Vieweg 1805.

- Karpat, Kemal: *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, İstanbul: Timaş Yayınları 2010.
- Kolodziejczyk, Dariusz: *Ottoman-Polish Diplomatic Relations (15th-18th Century): An Annotated Edition of 'Ahdnames and Other Documents*, Leiden: E.J. Brill 2000.
- Kretschner, Konrad: *Historische Geographie von Mitteleuropa*, München/Berlin: R. Oldenbourg 1904.
- Kurat, A. N.: *Topkapı Sarayı Müzeyi Arşivindeki Altın Ordu, Kırım ve Türkistan Hanlarına Ait Yarlık ve Bitikler*, İstanbul: DTCDF Yayınları 1940.
- Kühnel, Ernst: "Erinnerungen an eine Episode in der Türkenpolitik Friedrichs d. Gr.", *Oriens*, 5/1 (1952), s. 71-81.
- Kütükoğlu, Mübahat S.: *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 2013.
- Leonhardi, Friedrich Gottlob: *Erdbeschreibung der preussischen Monarchie: Allein 23 Tuckmacherweberstühle im Ganges Zu Hein ehemaligen guten Handel der Stadt, wo nur noch ein großer Flachs markt ist, trug die Stepenitz viel bey, weil sie von hier aus schiffbar war. Unter dem [...]*, 5 cilt, Halle: Hemmerde & Schwetschke 1791-1799.
- Leumann, Manu, Johann Baptist Hofmann, Anton Szantyr: *Lateinische Grammatik: Syntax und Stilistik*, c. II, München: C. H. Beck 1972.
- Lewandowska, Liliana: "Preußen in den Kosmographien des 17. und 18. Jahrhunderts", *Vergangenes in Erinnerung rufen... Beiträge zur Kulturgeschichte des Königlichen Preußen*, ed. L. Lewandowska, K. Szczerbowska-Prusevicius v.dğr., Münster: Lit Verlag 2014, s. 87-101.
- Ludwig, Christian: *Des Durchlauchtigsten Fürsten und Herrn Christian Ludewigs Herzogen zu Mecklenburg, Fürsten zu Wenden, Schwerin und Ratzeburg, auch Grafen zu Schwerin, der Lande Rostock und Stargard Herrn [et]c. mit Dero Ritter- und Landschaft getroffener Landes-Grund-Gesetzlicher Erb-Vergleich*, Rostock 1755.
- Macklot, A.F.: *Conversations-Lexicon oder Encyclopädisches Handwörterbuch für gebildete Stände: Mit Königlich Württembergischer allergnädigster Genehmigung*, 10 cilt, Stuttgart: A.F. Macklot 1816-1819.
- Ménage, V. L.: "On the constituent elements of certain sixteenth-century Ottoman documents", *BSOAS*, 48 (1985), s. 283-304.
- Mühlbacher, Engelbert (ed.): *Die Urkunden der Karolinger*, c. I, Hannover: Hansche Buchhandlung 1906.
- Orhonlu, Cengiz: "XVIII. Yüzyılda Osmanlılarda Coğrafya ve Bartınlı İbrahim Hamdi'nin Atlası", *İÜEF Tarih Dergisi*, XIV/19 (1964), s. 115-140.
- Osman b. Abdülmennân: *Tercüme-i Kitâb-ı Coğrafya. XVIII. Yüzyılda Dünya Coğrafyası*, haz. Sadullah Kaya ve Şerife Boz Kaya, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı 2021.
- Ostervald, Frédéric Samuel: *Beschreibung des Fürstenthums Welsch-Neuenburg und Vallengin*, Berlin 1783.

- Öz, Mehmet: “İstanbul Nüfusu: Fetihden XVIII. Yüzyıl Sonlarına Kadar”, *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, c. III, s. 468-486.
- Panzac, Daniel: *Osmanlı İmparatorluğu’nda Veba (1700-1850)*, çev. Serap Yılmaz, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 1997.
- Pitcher, Donald Edgar: *Osmanlı İmparatorluğu’nun Tarihsel Coğrafyası*, çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları 2013.
- Porter, Sir James, Sir George Larpent: *Türkiye’nin Bir Asrı: İngiliz Büyükelçisi Sir James Porter ve Sir George Larpent’in Kaleminden*, çev. Esmâ Selçuk Demir, İstanbul: Yeditepe Yayınları 2013.
- Procházka-Eisl, Gisela, Claudia Römer: *Osmanische Beamtenschreiben und Privatbriefe der Zeit Süleymân’s des Prächtigen aus dem Haus-, Hof- und Staatsarchiv zu Wien*, Wien: VÖAW 2007.
- Renn, Gerhard: *Die Bedeutung des Namens “Pommern” und die Bezeichnung für das heutige Pommern in der Geschichte* (Doktora Tezi), Greifswald: Universität Greifswald 1937.
- Römer, Claudia: “Contemporary European translations of Ottoman documents and vice versa (15th-17th centuries)”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 61/1-2 (2008), s. 215-226.
- Sarıcaoğlu, Fikret: “Harita”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XVI, 1997, s. 210-216.
- Schwarz, Klaus: “Brandenburg-Preussen und die Osmanen: Frühe Beziehungen in Überblick”, *Osmanlı Araştırmaları*, IX (1989), s. 361-379.
- Schultz, Helga: *Berlin 1650-1800: Sozialgeschichte einer Residenz*, Berlin: Akademie Verlag 1987.
- Stackhouse, Thomas: *An Universal Atlas Consisting of a Complete Set of Maps, Peculiarly Adapted to Illustrate Ancient and Modern Geography*, The Fifth Edition, London: S.J. Neele 1796.
- Stopp, Klaus, Herbert Langel: *Katalog der alten Landkarten in der Badischen Landesbibliothek Karlsruhe*, Karlsruhe: G. Braun 1974.
- Şabanoviç, Hazım: “Dubrovnik Devlet Arşivindeki Türk Vesikaları”, çev. İsmail Eren, *Bellekten*, XXX/119 (1966), s. 391-437.
- Tansel, Selahaddin: “Büyük Friedrich Devrinde Osmanlı-Prusya Münasebetleri Hakkında”, *Bellekten*, X/37 (1946), s. 133-165.
- Theunissen, Hans, “Ottoman-Venetian Diplomats: The ‘Ahd-names. The Historical Background and the Development of a Category of Political-Commercial Instruments together with an Annotated Edition of a Corpus of Relevant Documents”, *Electronic Journal of Oriental Studies*, I/2 (1998).
- Tüfekçi, Meral: *İcmal-i Ahval-i Avrupa (Transkripsiyon ve değerlendirilme)* (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Beykent Üniversitesi, 2016.
- Türkecan, Aynur: *The Letters of the Louis XV. to the Ottoman Sultans and Grand Viziers (1715-1774)* (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Yeditepe Üniversitesi, 2021.

Volkstellinge in de Nederlandsche Republiek, uitgegeven op last der commissie tot het ontwerpen van een plan van constitutie voor het volk van Nederland, Den Haag: Haag ter's Lands Drukkery 1796.

Wahrer Abdruck der von Ihro Römisch-Kayserlichen Majestät, Carl dem Sechsten, Allergnädigst bestätigten Privilegien der Stadt Rostock, Sub dato Wien, den 17. Aprilis, Anno 1733, Rostock: A. F. Rösen 1764.

Zachariadou, Elizabeth A.: *Trade and Crusade: Venetian Crete and the Emirates of Menteshe and Aydin (1300-1415)*, Venice: Library of the Hellenic Institute of Byzantine and Post-Byzantine Studies 1983.

Online Kaynak

https://gsta.preussischer-kulturbesitz.de/fileadmin/user_upload_gsta/02_Content/Bilder/01_Recherche/04_Geographische_Suche/Geographische_Suche_Historischer_Atlas_1740_1786.jpg
(Erişim tarihi: 01.04.2023).

Ek III: Prusya Krallığı ile Devlet-i Aliyye arasında sekiz maddenin mübadele edildiği malumu olduğuna dair Büyük Friedrich'in nâmesinin tercümesi

BA, HAT, nr. 8/298-K (29 Zilhicce 1174/1 Ağustos 1761).

بزیر بقول بلفغانه قالی پروسیا قزلی بلن بورغک ما در اوسه و روسا
 آرمه قزلی و سزبانک دو قه مستقلی و اوسیا و نوقه ستری و اونیانک
 پرنجی و خلوج قزیه سنک و کلروبا و مند بورغ و اقلوبا و بولیا و موچیوم
 و پوزنا و قاسویا و لوزنایا و خابولس و قروسنایانک روقه سی و نوربرها
 و رخزای و حابرسناد و مندرفایید و و آقال راسورین و اوجیوش
 و اوسرزیب و مورچیا پرنجی و هوهرتور و روین و ماچییا و اونیفره و قزین
 و غنبروغ و سورین و لنبه و بوره و ورلم و قوته سی و رادوستین و ووتوق
 و استاد غره و لودنورج و برتوبیا و آردل و برده نک صاحبی و اونیانک
 مانگی ز با بجه به و با خصصا قضا ایدلرک هر بر به اعلون و اشاعه ایدر کوه
 حکدار اولدو و دوزلرک روایط معافات و مولوت ایله بند و یط اولدرک
 با عتس حکام و پایداری نظام و دوزله ایدر کون غیبه مالک اولر قریه ممالک
 درعا یازنک و فی استیلاب مانع عظیله سرتوبله ایدر کون امر بر بی باجه ایدر کون
 اتحاد موجود و کتیره المشاهلک اعتبار و رعایتی جوهری اوار اولرک بنین ائمه لوتیم
 مدیصلان مشرعه صابیه دن نای بر برتر سنک و متاعدا و لا صاحب حکمرانه
 اقم و ازم باجه دنوت عقیه عثمانیه ایله بیزد و عقد دوتلی و معافات غرضی
 ایدر دن بر ما فاعلیتیر و جا بیکر دورن و هجت و اعتبار حکمت مشهور اهل دیار ایدر
 مدیصلان صابیه مستقیمه کدی امور بی دنوت عقیه انورینه بند و یط ایله
 سوبد و پایداری اولدو و لودو شرایط دوتلی و معافاتلک عقد و حرم ایدر بر و شاور
 مرتو قاروا لودی و کسین نام بکزه مرز و پرلوه و حصنامه و اقصا ایدر توحیه
 و سپارشات باه هموسه دارالسلطنه کتیه قسطنطینیله نامیق و دوم ایله و نوقا
 و حیم و تانما هرستان و سورستان و قبرس و معظاظه نک صاحبی و ائمه اولوت
 سوتکوره رتو علقو ساینو بادشاه آل عثمان سلطان معظیف خاده معزز و محترم
 دوتیر حکمرانه ملزوم نام مخالفت علوم بی و دوتن غیر عثمانیه نک و لود

HAT- 8/298-K

Ek IV: Prusya Krallığı ile Devlet-i Aliyye arasında sekiz maddenin mübadele edildiği malumu olduğuna dair Büyük Friedrich'in nâmesinin transkripsiyonu

BA, HAT, nr. 8/298-K.

Biz Friderikos bi-lutfillâhi te'âlâ Prusya Kralı Brandenburg'un Margravisi ve Roma İmparatorluğu'nun Arhikamrarı ve Silejya'nın Duka-i müstakili ve Aravsya ve Növi Kastri ve Valençiya'nın müstakillen prensi ve Glaç Kontu ve Kildirya ve Magdeburg ve Eklevya ve Bolya ve Munçiyum ve İstettin ve Pomeranya ve Kasubya ve Vandalya ve Megabols ve Krosinya'nın dukası ve Nüremberga vrağravı ve Halberstad ve Minda ve Kamin ve Vandal ve İsverin ve Raçbuğ ve Oskarziv ve Murçiya prensi ve Hohenzoler ve Rupin ve Marçiya ve Ravensperga ve Hohenstin ve Teklenburg ve Siverinve Lince ve Bore ve Lerdam kontesi ve Ravenstin ve Rohtok ve İstadgro ve Lavenburg ve Botovya ve Arlaya ve Berde'nin sâhibi ve sâ'ir nice arâzilerin mâlikiyiz. Bi'l-cümleye ve bâ-husûs iktizâ idenlerin her birine i'lân ve işâ'a ideriz ki hükümdâr olan devletlerin revâbit-ı musafât ü muvâlât ile bend ü rabt olunmaları bâ'is-i istihkâm ve pâ-y-dârî-i nizâm-ı devletleri idüğinden gayrı mâlik oldukları memâlik ve reâyâlarının dahi isticlâb-ı menâfi'-i azîmesine vesile idüğü emr-i bedihî olmağla, bu güne ittihâd-ı mergûbe-i kesiretü'l-menâfi'in i'tibâr ve ri'âyeti mücerred hemcivâr olanların beyninde olmak lâzım gelmeyüp mülâhazât-ı mütenevvi'a-i sâ'ibeden nâşi birbirinden münfek ve mütebâi'd olan sâhib-i hükûmetlere dahi ehemm ü elzem olmağla, Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye ile beynimizde akd-i dostluk ve musâfât husûsu öteden berü mâ fi'z-zamîr ve cây-gîr-i derûn ve rağbet ü i'tibâr-ı muhâlasât meşhûnumuz olup mâ'rri'z-zikr mülâhazât-ı sâ'ibe muktezâsınca kendi umûrumuzu Devlet-i Aliyye'nin umûruna bend ü rabt ile mü'ebbed ve pâ-y-dâr olur şerâ'it-i dostluk ve musâfâtın akd ve mahrem-i esrârımız ve müşâvirimiz hürmetlü Karlo Adlok Reksin nâm beğzâdemize virilen ruhsatnâme ve iktizâ iden tavsiye ve sipârişâta binâ'en mahrûse-i dârü's-saltanâtü's-seniyye-i Kostantiniyye ve Anadolu ve Rumili ve Afrika ve Acem ve tamâmen Arabistan ve Sûristan ve Kıbrıs ve Mısr-ı Kâhîre'nin sâhibi ve mâliki olan şevketlü, kudretlü, azametlü, mehâbetlü pâdişâh-ı âl-i Osmân Sultan Mustafa Hân mu'azzez ve mükerrem dostumuz hazretlerine tarafımızdan nâme-i muhâlesât-allâmemizi ve Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye'nin devletlü sa'âdetlü refetlü vezîr-i a'zamı hazretlerine olan mektûb-ı dostî üslûbumuzu arz u takdim ve Devlet-i Aliyye ile beynimizde bu misillü pâ-y-dâr ü üstüvâr bir dostluğun şerâ'itini akd ü temhîd için vükelâ-yı Devlet-i Aliyye ile müzâkere vü mükâleme zımnında dârü's-saltanâtü's-seniyye-i Osmâniyye olan mahrûse-i Kostantiniyye'ye murahhasımız mumâ-ileyh bâ's ü tesyîr olunmağla, sebkat iden müzâkerât-ı müte'addideden sonra

avn ü inâyet-i Bârî ile in'ikâdı mukadder olan şerâ'it-i musafât ü müvalât sekiz mâdde ve bir hâtîme üzerine karar-dâde ve devletlü vezîr-i a'zam-ı müşârün-ileyh tarafından lisân-ı Türkî ile tahrîr olunan mevâdd-ı temessükü murahhasımız mumâ-ileyhin tarafımızdan olan ruhsat-ı kâmile si muktezâsınca mevâdd-ı mezkûreyi hâvî İtalyan lisânında tahrîr eylediği temessük ile Dârü's-saltanâtü'l-aliyye'de işbu sene-i mübâreke mâh-ı Mart'ının yirmi ikinci gününde (22 Mart 1761) mübâdele olunup taraf-ı Devlet-i Aliyye'den murahhasımız mumâ-ileyhe virilen mevâdd-ı temessükü tarafımıza vâsıl olmağla, hâvî olduğu mevâdd bi'l-cümle ma'lûm ve maktûlümüz olmuştur ki vech-i âtiyyül-beyân üzre zikrolunur.

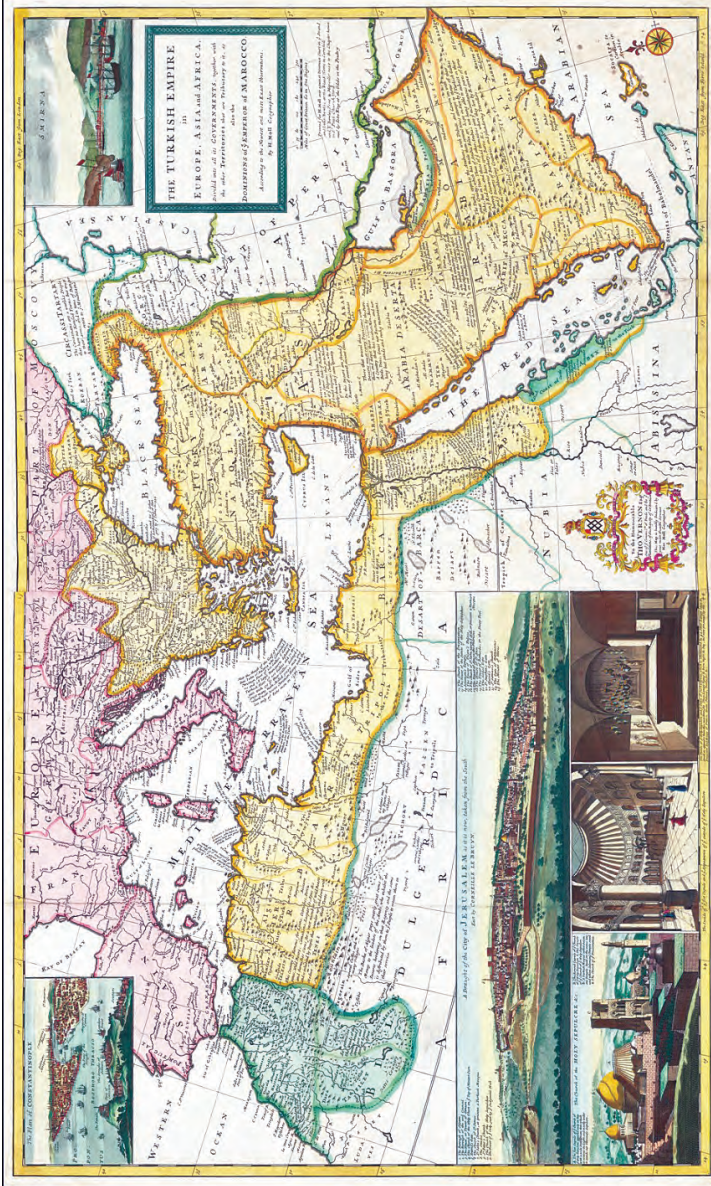
Ek V: Prusya Devleti'nin 1750'lerdeki mülklerini gösteren ve J. D. Schleuen tarafından Berlin'de hazırlanmış harita

Klaus Stopp, Herbert Langel: *Katalog der alten Landkarten in der Badischen Landesbibliothek Karlsruhe*, Karlsruhe: G. Braun 1974, s. 43, nr. G12.

Ek VI: Herman Moll'un 1720'lerde hazırladığı "The Turkish Empire" isimli harita

Herman Moll, *The Turkish Empire in Europe, Asia and Africa [...]*, London ca. 1720.

Ek VII: Prusya'nın Büyük Friedrich dönemdeki toprak kazanımlarını gösteren harita (Çevrimiçi) https://gsta.preussischer-kulturbesitz.de/fileadmin/user_upload_gsta/02_Content/Bilder/01_Recherche/04_Geographische_Suche/Geographische_Suche_Historischer_Atlas_1740_1786.jpg

(Erişim tarihi: 01.04.2023).

